

ГЛАВА II

ДИРКЕМОВО СХВАТАЊЕ ДРУШТВА

У уводу нашег есеја видели смо да је религија за Диркема клица свих других социјалних институција. Категорије мисли, scil. наука; магија, из које је произишла уметност — вештина; морал и закони — рођени су из религије. Чак и економска активност није без извесне везе са религијом.¹ Све ове људске институције,² као што смо видели, не могу бити засноване на заблуди или на лажи. Доследно овом „битном постулату“ Диркемове социологије, и религија која је еминентно социјална ствар, може имати за основу само стварност. А ми знамо да стварност на којој је заснована религија — а, према томе, и све друге социјалне институције које временом, такорећи, проистичу из религије — јесте једно „специфично искуство“, која је нешто вечно у њој.³ Да би дошли до ове стварности, да би познали њену природу, ми морамо проучити њене многобројне манифестације — социјалне феномене или факта — употребљавајући посебни метод. Ми знамо да супстрат ових феномена или факата није индивидуални разум. Њихово социолошко објашњење је условљено Диркемовом концепцијом друштва или социјалне средине. Та средина, то друштво је творац религије и осталих социјалних институција, које су у почетку биле само „различити аспекти религијског живота“.⁴

Какво је, дакле, Диркемово схватање друштва?⁵

¹ Les Formes, 591, note 2.

² Социологија је дефинисана и као наука о институцијама, о њиховој генези и њиховом функционисању”, Règles, XXIII, Sociologie, Grande Encyclopédie, 168.

³ Vide supra, XIV—XV; Les Formes, 598.

⁴ Les Formes, 598.

⁵ У Диркемовим списима израз „друштво“ има два различита значења. Понекад он значи просто агрегат, групу индивидуа, а понекад се употребљава у смислу техничке целине. Ако се нарочито нагласи конкретна природа агрегације, онда „друштво“ означава групу конкретних индивидуа. Али ако се ова агрегација индивидуа сматра као психичка јединка, онда се овај израз употребљава као замена за „колективна душа“, „колективна свест“, „колективни живот“ и „социјални живот“ (Cf. E. Gehlke, Op. cit. 16—17). Када буде потребно, ми ћемо ову разлику нагласити у нашем даљем излагању.

Друштво, каже Диркем, није прост збир индивидуа,⁶ већ систем, створен њиховим удруживањем, представља специфичну стварност, која има своје сопствене особине. Без сумње, ништа колективно не може се произвести, ако нису дате посебне свести. Али, овај потребан услов није довољан. Потребно је још да ове свести буду удружене, комбиноване, и то комбиноване на један извешан начин. Управо из те комбинације проистиче социјални живот и, према томе, управо та комбинација га и објашњава. Састајући се, прожимајући се, спајајући се, индивидуалне душе рађају једно ново биће, психичко (*si l'on veut*), али које образује један психички индивидуалитет нове врсте. У природи тог индивидуалитета, а не у природи јединки које га састављају, треба тражити непосредне и одлучујуће узроке чињеница које се у њему производе. Група мисли, осећа, ради другачије него што би радили њени чланови, кад би били изоловани”.⁷

У овом цитату друштво је представљено не као прост агрегат, већ као психичка јединка, чије постојање, иако је условљено појединачним свестима, не зависи ни од једне, узете посебно. Напротив, оно је резултат једне *suī generis* асоцијације и комбинације ових индивидуалних свести. На тај начин друштво, независно од ма ког његовог саставног дела, зависи од нарочите комбинације свих тих делова, и сасвим је различито од њих. „Друштво је личност квалитативно различита од индивидуалних личности које га састављају”.⁸ Оно показује својства која припадају искључиво њему, и нису карактеристична за његове саставне елементе. И, ако су манифестације његовог живота — а ми знамо да те манифестације Диркем назива социјалним фактима или феноменима — спољне (екстериорне) индивидуи и намећу јој се, оне су такве зато што манифестују живот „једне стварности *suī generis*”.⁹ Ова стварност је супра-индивидуална”,¹⁰ „највиша коју можемо уочити у области интелектуалног и моралног”.¹¹ Друштво је творац, извор у чувар цивилизације, која је „скуп највиших људских вредности”.¹²

Друштво има такву моћ, да је у стању да њоме промени и наша осећања „до те мере, да место њих стави сасвим супротна”.¹³ Оно има у себи све оно што је потребно да, самим утицајем који врши на њих, пробуди у духовима осећање божанског, јер за своје чланове оно је исто што и Бог за своје вернике”.¹⁴ Будући „морална сила”, друштво је покаткад мистично претстављано као Бог.¹⁵ „Укратко, каже Диркем, друштво ни у ком случају није једно илогично или алогично биће, неповезано и фантастично, каквим желе често да га виде. Сасвим супротно томе, колективна свест је највиши об-

⁶ Не „просто додавање индивидуа”. *Div. Tr.*, 448.

⁷ *Règles*, 127—128.

⁸ *Soc. et phil.*, 53.

⁹ *Les Formes*, 22.

¹⁰ *Ibid*, 638.

¹¹ *Ibid*, 23.

¹² *Soc. et phil.* 78.

¹³ *Les Formes*, 93.

¹⁴ *Ibid*, 295.

¹⁵ *Revue de Met.* 1898. Vol. No 3, 294.

лик психичког живота, пошто је она свест свести".¹⁶ Стога, ако су социјални феномени екстериорни индивидуи и намећу јој се, они су такви зато што друштво, чији живот ови феномени манифестују, постоји ван и независно од индивидуе и, због своје интелектуалне, моралне и вољне (conative) надмоћи, тешко је притискају. „Кант постулира Бога, јер без ове хипотезе морал је неразумљив, каже Диркем. Ми постулирамо друштво, специфично различито од индивидуа, јер, иначе, морал је без објекта, дужност без везе".¹⁷

Помоћу једне овакве концепције друштва Диркем верује: да је решио проблем постанка и особености социјалних факата или феномена; да је успоставио каузалне односе између њих и њихових одговарајућих извора, и да је доказао да социологија, како је он схвата, има свој *raison-d'être*. Ако су социјални феномени силе психолошког реда, изванредне нематеријалности, супериорне индивидуалној сили и екстериорне индивидуалном уму, оне су такве зато што су чисте манифестације друштва, које је прави поседник свих ових атрибута.

Али, ако једна оваква концепција друштва, претпоставимо, и објашњава социјалне феномене, питање о пореклу ове психичке јединке, тј. друштва, остаје отворено. Одакле долазе упадљива екстериорност и супериорност друштва према индивидуи? Ми знамо да је друштво, како га схвата Диркем, једно „биће” *suī genēris*, али ми исто тако знамо да то биће „постоји и живи само у индивидуама и помоћу њих”,¹⁸ јер друштво као група „не садржи ништа друго сем индивидуа”.¹⁹ Нама се говори, исто тако, да социјалне феномене не треба да мешамо са психичким, јер су они манифестације два различита супстрата, тј. индивидуалног и социјалног ума. На тај начин, постоји јаз између индивидуе и психичких феномена, с једне стране, и друштва и социјалних феномена, с друге.

Шта је то што повлачи ову оштру демаркациону линију између ова два супстрата и њихових односних манифестација? Диркем нам каже да то није збир индивидуалних свести, већ једна нарочита асоцијација и комбинација њихова. Истина, једино „дејствујуће силе” у друштву су индивидуе, али ове индивидуе, „уједињујући се, стварају једно психичко биће нове врсте које, према томе, има свој сопствени начин мишљења и осећања”.²⁰ „Без сумње, не може се ништа колективно произвести ако нису дате посебне свести. Ала овај потребни услов није довољан. Потребно је још да ове свести буду удружене, комбиноване, и то комбиноване на изванредан начин. Тек из ове комбинације резултира социјални живот, и та комбинација га објашњава. Састављајући се, прожимајући се, стапајући се, индивидуалне душе рађају једно биће, психичко ако хоћете, али биће које образује психичку индивидуалност нове врсте.

¹⁶ *Les Formes*, 633.

¹⁷ *Soc. et phil.* 74.

¹⁸ *Les Formes*, 496.

¹⁹ *Revue de Met.* 1898. Vol. VI No 3, 298. Диркем напомиње да, строго узевши, поред индивидуа, друштво садржи и ствари, али су само прве „активни елементи”. Види такође: *Suicide*, 354; *Div. Tr.* 84.128.

²⁰ *Suicide*, 350.

У природи ове индивидуалности, дакле, а не у природи јединки које је састављају, треба тражити непосредне и одлучујуће узроке чињеница, које се у њој производе. Група мисли, осећа, ради сасвим другојачије, него што би радили њени чланови, када би били изоловани”²¹.

На овом месту треба да се сетимо Диркемових објашњења порекла индивидуалног менталног живота. Тај живот је резултат удруживања и комбинације појединих можданих ћелија, и не настаје ни у једној од њих посебно, ни у групи ћелија, већ у целом мозгу. Овај процес удруживања ствара јаз између нове јединке, која је резултат истог процеса, и њених саставних делова. Захваљујући истом процесу, четири хемијска елемента стварају једну органску јединку-живу ћелију. — Извесно је да у живој ћелији постоје само молекули грубе материје. Само, они су удружени, и у том удруживању је узрок нових феномена, који карактеришу живот и чија се клица не може наћи ни у ком од удружених елемената. Јер, једна целина није истоветна са сумом њених делова; она је нешто друго; њена се својства разликују од својстава која представљају делови од којих је она састављена. Удруживање није, како се некада веровало, феномен, сам по себи неплодан, који се састоји у простом довођењу у спољну везу познатих чињеница и одређених својстава. Није ли оно, напротив, извор свих новина (*nouveautés*), које су се сукцесивно производиле у току опште еволуције ствари”²².

Исти процес удруживања је творац и друштва као супстрата једне нове групе феномена чије објашњење ствара потребу за оснивањем једне нове науке — социологије. Наравно, у свим процесима удруживања и комбиновања, елементи који се удружују и комбинују сасвим се разликују једни од других али имају и једну заједничку особину: сви они стварају јаз између нових јединки, тј. органског живота, индивидуалног менталног живота и колективног живота, с једне стране, и четири хемијска елемента, различитих можданих ћелија и бројних индивидуалних свести, с друге. Није никакво чудо, онда, ако се манифестације ових нових јединки разликују једне од других, иако се могу објаснити само помоћу њихових односних супстрата, а не помоћу карактеристика, које пројављују саставни делови ових супстрата. Тако, живот се може објаснити само помоћу живе ћелије, индивидуални ум помоћу стања целог мозга и органа, а социјални феномени или колективни живот помоћу онаквог друштва какво је горе описано.

Али, како се може објаснити овај процес помоћу кога Диркем решава, бар за себе лично, тако много проблема?²³ По Диркемовом мишљењу, на ово питање, бар засада, немогуће је одговорити. Овај процес асоцијације за нас је један тајанствени факт. Но, иако мистериозан, овај процес је факт, јер ми можемо да искусимо његове резултате.²⁴ Као главни узрок тока целокупне еволуције ства-

²¹ Regles, 127—128.

²² Ibid, 126.

²³ Ibid, 126.

²⁴ Ibid, 126.

ри,²⁵ овај процес асоцијације, први пут подвучен и наглашен у Диркемовом социолошком схватању, може се узети за основу једне нове психологије и философије. Он може да баци нову светлост на најбитније проблеме индивидуалног и социјалног живота.²⁶

После ових објашњења, Диркемово инсистирање на оштрој разлици између индивидуалне психологије, с једне стране, и социјалне психологије или социологије, како је он схвата, с друге, може бити јасније. Не постоје додирне тачке између њих, јер постоји јаз између њихових предмета, који су манифестације два различита супстрата. А ови супстрати се разликују један од другог, јер су резултат својеврсне (*sui generis*) комбинације различитих елемената — можданих челија и индивидуалних разумеа.

Но, иако се налази у колективном супстрату „којим се везује за остали свет, колективни живот се не налази у њему тако да га овај апсорбује. Он је у исто време и зависан и одвојен, као што је функција од органа. Без сумње, пошто овај живот проистиче из колективног супстрата — јер одакле би он иначе проистицао пита се Диркем — форме, које он прима у моменту када се ослобађа супстрата, и које су услед тога основне, носе ознаку свог порекла. Због тога је прва материја сваке социјалне свести у блиском односу са бројем социјалних елемената, начином на који су они груписани и распоређени итд. — тј. са природом супстрата”.²⁷

Захваљујући чињеници да своје коренове не спуштају ни у поједину ћелију ни у индивидуални разум, већ у мозак и друштво као целину, и индивидуални и колективни разуми уживају извештан убицитет — свудаприсутност — који их у извесној мери чини аутономним. Тако, ми смо већ видели да је индивидуални ментални живот резултат нарочито комбинације природних елемената индивидуалног разумеа, тј. сензација, које се не могу објаснити ни церебралном морфологијом ни церебралном физиологијом. Исти се процес дешава и са социјалним представама. Иако у почетку зависне од свог супстрата, ове представе, кад већ једном постоје, постају делимично аутономне стварности „које живе сопственим животом. Оне могу да се приближују, одбијају и стварају међу собом синтезе сваке врсте, које су одређене њиховим природним афинитетима, а не стањем средине у којој се оне развијају. Према томе, нове представе, које су производ ових синтеза, исте су природе: њихови непосредни узроци су друге колективне представе, а не ова или она особина социјалне структуре. У религијској еволуцији се налазе можда најфрапантнији примери овог феномена”.²⁸ Религијске концепције (које су првенствено колективне), мешају се или се раздвајају, претварају се једне у друге, стварају контрадикторне спојеве, који противрече обичним производима наше приватне мисли”.²⁹ „Ком-

²⁵ Ibid, 126. Диркем иде чак дотле да каже како смо ми у праву „да се запитамо, да ли овај закон (тј. процес асоцијације) не продире чак и у материјални свет, и да ли разлике које раздвајају неорганизована тела немају исто порекло”. Ibid, 127.

²⁶ Види Ibid, XII et XIII.

²⁷ Revue de Met., Représentations individ. et coll. 1898, 298.

²⁸ Ibid, 299.

²⁹ Règles, XIX.

бинације из којих су произашли популарни митови, теологије, космологије нису истоветне са асоцијацијама идеја, које се формирају код индивидуа, иако се оне међусобно могу објашњавати". Постоји читав део социологије који треба да истражује законе идеације и који тек треба да се створи".³⁰ Колективни разум, по Диркему, далеко је од тога да буде само прост епифеномен његове морфолошке базе; он је *suī generis* синтеза индивидуалних разума, који јој претходе. А ова синтеза „има за последицу ослобођење читавог једног света осећања, идеја и слика, које се, једном настале, покоравају њиховим сопственим законима. Тако, напр., раскошна вегетација „митова и легенди" свих оних паганских, космолошких и других система, који конструишу религиозну мисао", није ништа друго до резултат аутономних комбинација социјалних представа. Све ове манифестације религијске мисли „не везују се директно за одређене особености социјалне морфологије".³¹

Али, ако су прве социјалне репрезентације аутономне у њиховим комбинацијама, ипак, њихово постојање и његове особине су условљене стањем целокупног социјалног супстрата. Како је овај супстрат резултат удруживања индивидуалних разума, он зависи како од каквоће и броја његових елемената који се удружују, тако и од начина њиховог груписања, Или, ако употребимо Диркемову терминологију, он зависи — „од броја социјалних јединки" или „од социјалног волумена" (тј. друштва као агрегата)³² и од „степенa концентрације масе" или „динамичне збијености". Диркем нам каже да овај други израз значи „не чисто материјалну збијеност", већ „моралну збијеност".³³ Различити „волумени" и „динамичке збијености" различито утичу на друштво као психолошку јединку, и на његов начин мишљења, осећања и делања,³⁴ и социјални феномени, који су само оваплоћења интелектуалних моралних и вољних функција његових, морају се мењати према томе.³⁵ Кад је тако, онда није никакво чудо, ако се једна промена у волумену у динамичкој збијености једног друштва лако преноси на манифестације његовог живота — на социјална факта — и примећује код њих.³⁶ Њихов притисак на индивидуе је већи или мањи према томе, да ли су волумени и динамичке збијености њихових узајамних супстрата већи или мањи.

Видели смо већ да, по Диркему, порекло сваког социјалног процеса треба тражити у конституцији „унутарње социјалне средине". Ова средина не садржи, у себи само људе, већ и ствари. Под овим другим, „треба разумети, поред материјалних предмета који су инкорпорирани друштву, производе раније социјалне активности; установљено право, утврђене обичаје, литерарне и уметничке"³⁷

³⁰ Soc. et phil. 45.

³¹ Ibid, 44.

³² Види напред и II.

³³ Règles, 139—140.

³⁴ Ibid, 100; Suicide, 213 et 446.

³⁵ Ibid, XVII.

³⁶ Такви су узроци већа подела рада, повећање процента самоубиства међу европским народима и слабљење религијске вере у наше време. Види Div. Tr.; Suicide III део; Règles, 77, note 3.

³⁷ Règles, 138.

споменике, писани језик, верске догме итд.³⁸ Али, нити материјални предмети, нити „утврђена социјална факта или феномени“ нису у стању да покрену процес социјалне еволуције.³⁹ Ни од једног од њих не може „да дође импулс који одређује социјалне трансформације; јер они не скривају никакву кретачку силу.“⁴⁰ Али, пошто они „уствари врше извештан притисак на социјалну еволуцију, чија се брзина и правац мењају према њима“,⁴¹ ми их морамо узети у обзир кад покушамо да објаснимо социјална факта.

Пошто је неоспорно да је „управо људска средина“ одређујући фактор колективне еволуције, главни напори социолога, по Диркему, треба да се сведу на покушај „да се открију различита својства ове средине која су способна да изврше утицај на ток социјалних феномена“.⁴² А ми већ знамо да су социјална факта условљена нарочито двема особинама људске средине — њеним волуменом и њеном динамичком збијеношћу.⁴³ Религија, морал, уметност, политичка вера, наука (тј. сав колективни супра-физички живот) нису настали „на подстрек космичке средине“, већ „на подстрек социјалне средине“.⁴⁴ А ако су они зависни од социјалне средине, они се према њој морају и мењати.

На основу овог принципа, Диркем покушава класификацију различитих друштава у различите социјалне врсте или типове. Овим проблемом се бави једна посебна грана социологије — *социјална морфологија*. Према своме волумену и својој динамичкоз збијености, једно друштво припада овом или оном социјалном типу. Најелементарнија форма друштва је *хорда*, за коју Диркем каже да је „права социјална протоплазма, клица из које су изашли сви социјални типови“.⁴⁵ Хорда је „социјални агрегат који не обухвата нити је икада бухватао у својој средини икакав други елементарнији агрегат, и који се одмах раставља на индивидуе“.⁴⁶ Такву социјалну протоплазму Диркем узима за основу класификације друштава у различите социјалне типове. Али таква конекција хорде је само плод мисли, она је устројена мишљу“.⁴⁷ Друштво које би тачно одговарало горњој дефиницији хорде не може се наћи у људској историји. Али постојање *клана*, који је, по Диркему, резултат комбинације хорде или је, како он каже, настало „просто понављањем хорде“⁴⁸ — чини вероватном хипотезу да је било времена када је постојала хорда. Стога он сматра да има право да узме овај научни постулат, тј. хорду, као „слој из кога су изашле све социјалне врсте“, као „потребну тачку ослоња за изградњу потпуне скале социјалних

³⁸ Suicide, 354—5.

³⁹ Règles, 139.

⁴⁰ Ibid, 138.

⁴¹ Ibid, 138—139.

⁴² Règles, 139.

⁴³ Наравно, Диркем не каже да је открио сва својства људске средине, која могу да објасне социјална факта. Он само признаје да није открио никаква друга, сем ова два. Règles, 141—142.

⁴⁴ Suicide, 226.

⁴⁵ Div. Tr., 189.

⁴⁶ Règles, 102.

⁴⁷ Div. Tr., 189.

⁴⁸ Règles, 102.

типова".⁴⁹ Садашња друштва би била ништа друго до резултат нај-различитијих комбинација ове социјалне протоплазме и комбинација ових нових социјалних врста итд. итд. И, биће толико много друштава, колико много има могућих врста ових комбинација, нај-пре међу хордама, затим првим резултатима њихових комбинација итд. итд.⁵⁰

Надамо се да ће ово врло кратко излагање Диркемовог схватања социјалне морфологије бити од користи за боље разумевање његовог објашњења религијских феномена. У овој глави, ми смо видели како Диркем покушава да реши проблем порекла социјалних факата — феномена и да објасни њихове одређене особине — „*caractères tranchés*”. Религијска факата или феномени, који су социјални, објашњавају се на исти начин. Отуда, јасно је да, по Диркемовим социолошким схватањима, а творац религије није индивидуа, него друштво. На овом месту, не може се избећи једно питање. Ако су социјална факата или феномени, који обезбеђују јединство и континуитет колективног живота, рођени од религије и нису ништа друго до њени аспекти, и ако се они мењају према њиховим узајамним супстратима, онда не следи ли из те чињенице закључак, да су и религијска факата или феномени подложни истим променама? Дакле, ако је колективни разум условљен волуменом и динамичном збијеношћу једне социјалне групе, онда није ли јасно да ће бити онолико религија колико има социјалних типова? А, пошто је у ствари такав случај,⁵¹ онда — имају ли ове бројне религије ичега заједничког међу собом; а ако имају, шта је то? Је ли могућа једна дефиниција религије?

У следећој глави, покушаћемо да изложимо Диркемов одговор на ово питање.

⁴⁹ Ibid, 103.

⁵⁰ Ibid, 103—4.

⁵¹ Ibid, XVII.